

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

IV. füzet.

Közép-ázsiai élmények.

A gr. Zichy-expediczió útja a Kaspiól Bokharáig.

Ha képzeletem visszaszáll arra a 25—30,000 kilométernyi útra, melyet a múlt tavaszon és nyáron beszárgultunk, legszívesebben el-elmerengek a közép-ázsiai puszták és homoksivatagok ritka érdekes látképe fölött s az azokon és azok között lakó népek emlékezetembe visszavarázsolásán.

Vélem, mintha látnám a *Kaspi-tenger* (egykor kozár- s részben magyar-tenger) világos-zöld habjaiból felkelő napot, a mint aranyhaját Ázsia vizében megfürösztve, kiteríti Európa szárazföldjére; mintha látnám azután az éhség sivatagjait, a száz és száz kilométernyi területű *homok-océánokat*; az oázisokon tüzes paripákon száguldó *turkománokat*, ezeket a régi magyarokhoz sokban hasonlító harcziás, szabadságszerető pusztákfait; majd az *Amu-Darja* (az ó-korban is hírneves Oxus) félmértföldnél szélesebb folyamtengerét; azon túl a »nemes *Bokharát*«, az »izlam igazi támaszát« és *Szamarkandot*, a csodavárost, Közép-Ázsia fővárosát, a világhódító tatár khán, a sánta Timur egykori székhelyét és örök nyugó helyét, ragyogó tarkazománczos moshéival.

Vélem, mintha látnám a *bokharai emirt*, a mint kora reggel audiencián fogadja »madsar« vendégeit falusi tusculumában; a keleti építészet és festőművészet remekeivel díszített palotáját a »*Tej-fehér test*«-et (Sirbeden-t); látom az apró szamarakon kettesével, hármásával ülve a fővárosok felé poroszkáló *őzbégeket*, a bazárookban a hangya nyüzsgésével gomolygó tarka-barka népegyület festői képét; a fekete lószőr-fátyolos nők szemérmes tova-surradását; hallanám selyemruhájok lágy suhogását s szinte érzem azt a megelégedett boldogságot, mely az ő még agyon nem civilizált egyszerű lelkükben lakozik.

Megpróbálom visszavarázsolni ezeket, az európaiak előtt nagyrészt ismeretlen és szokatlan, szinte tündérképeket, bár jól tudom, hogy a toll gyöngé eset ilyenek lefestésére.

*

Baku petróleumos légköréből június 10-én délután 2 óraker kezdettünk kiboutakozni az »Alexij nagyherceg« hajón, a Kaspi-tenger eleinte lágyan rengő hullámain. Búcsúpillantást vetünk az érdekes városra, a karsú, magas minaretekre, a zöld és kék kupolás moshékra s néhány perc alatt »a fekete város« (gyárváros) irányában metszi hajónk a világos-zöld hullámokat. Közbe-közbe sárgásbarna petróleum-folyókat szel át a hajó, melyek a gyárvárostól messze benyúlnak az öböl közepébe.

Fél óra alatt eltűnik a város, másfél óra múlva a partvidék s az éltető elemekből nem marad más, mint a kék ég, a világoszöld víz s az égető nap.

Körülnézünk a hajón s páratlan etnographiai gyűjteményben gyönyörködhetünk. Ázsia és Európa népeiből: orosz, persa, cserkesz, georgiai, mingreliai, lezg-avar, örmény, tekke-turkomán, kumik, tatár, kirgiz, bokharai, indus s néhány nyugat-európai tarkazza a képet, sokféle nemzeti ruhában. A hajó szokatlanul népes. Orenburgból jöve vakációra mennek haza, kilencz napi utazással, a turkesztáni katonai növendékek. Egy csendőr-tábornok megy Szent-Pétervárról a bokharai csendőrség őrségeinek megszemlélésére, nagy kísérettel. A mi expediciónk is megszaporodott egy müncheni festőművészszel, a ki Persiába szándékozott utazni, de Tifliszben hozzánk csatlakozott. Ecsetje gyorsan és szépen mozog, szép vázlatokkal illusztrálja útunkat, s neve is kitűnő hangzásu otthon is, itt is. *Wuttke* Károlynak hívják. Névrokonával itt sűrűn találkozik. Az ebédet közvetlenül megelőző kisebb, az u. n. »zakuski«, a mely külön asztalkán fölterített kaviár, hal, sajt, zöld uborka, apró retek s több efféle ételből áll, mindig vutkival (vodka, pálinka) kezdődik.

Az asszonyok is mind nagyobb számmal jelennek meg a fődélzeten, mert a tenger erősen hullámsani kezd s ilyenkor legjobb a szabad levegőn lenni. A gyöngébbek így sem kerülük ki a tengeri végzetet, a férfiak közül is többen követik a példát s pár óra múlva a fődélzet tele van tengeri betegekkel; sokan az éjet is ott töltik.

Másnap (jun. 11-én) a tenger lágyan rengő csöndes habjaiból kél föl a nap, arany haját megfürösztve a ragyogó sötétzöld habokban.

Dél tájban látszani kezdenek a Kaspi-tenger keleti partján emelkedő sárgás-szürke homok-hegyek. Kietlen egy látvány: sem fű, sem fa nincs rajtuk. A homok-hegyek között egy kis öbölben rejtőzködik a kikötő város: *Uzun-Ada* (Hosszu sziget).

A kikötés sok nehézséggel jár, mert a tenger nagyon sekély. A tenger felszínén himbálózó hordók és a tengerből kiemelkedő jelzőoszlopok mutatják a zátonyokat, melyeket a hajónak ki kell kerülniök. Hajónk átrakja a szállítmányt egy elibe küldött kisebb teherhajóra, s másodmagával vág neki a homokzátonyok közt átjáróul szolgáló mélyebb helyeknek, melyeket jelzőfák mutatnak. Még így sem tud átjutni, a hajó feneket ér, nagyot zökken s megfeneklik. A kapitány hirtelen ellengőzt adát s a hajó nagy prüszköléssel és erőfeszítéssel igyekszik visszahökölni, hogy más bejárást kísértsen meg. A felkavart iszap s a tenger vize piszkos sárgás-barna habarékká változik köröskörül, a mely orrfacsaró illattal tölti el a levegőt. A lágyabb szívű utazók elsápadnak a hajótörés gondolatára; de a félelem nem soká tart, mert a hajó szerencsésen visszaverődik a nyílt tenger mélyebb vizére. Most másfelé veszi az útját, hol mélyebb vizet remél a kapitány; de a nehéz árukat vivő mellékhajó itt a második próbálkozásnál is megfeneklik úgy, hogy a személyszállító *Alexij* kénytelen lecsatolni s ott hagyni; más hajó jő a partról bajlódni vele. Mi szerencsésen átvergődtünk s 28 órai hajókázás után végre megérkeztünk a Kaspi-tenger keleti partjára az uzun-adai kikötőbe jun. 11-én este 6 órakor, hol már vár a közeli állomásnál a transzkaspi orosz hadi vasút vonata.

A hajó-állomástól alig pár száz lépés a vasút-állomás; de addig is valóságos akadály-versenyt kell kiállani. A futóhomokbuczkákban bokaig súlyedt a láb, a nap perzselően süt le a nyakszirtre s a szél finom homokot vagdos a szemünk közé. Keskeny aszfalt-út vezet végig a kis homoktenger közepén, melyen végig hosszú libasorban lépkednek, tolonganak a vonathoz igyekező útasok és hamálok (hordárok), fejükön a napszúrás ellen *baslik*-kal (csúcsos teveszörposztó kámpzsa, a nyakon körülkötött két lelógó szárral).

A forró nap égetése ellen mi is indiai kaszk kalappal láttuk el magunkat Bakuban, körülkötve még külön is hosszú finom selyem-

kendővel, melynek vállra lelógó végei a nyakszirtet megvédik a napszúrástól. Eszünkbe jutott a magyar *pántlikás kalap*, mintha annak a pántlikája is valaha az őshazában szintén nyakszirt védő szerepet vitt volna s a más klíma alatt alakult át a praktikus czélnak szolgáló eszközből egyszerű díszszé.

Uzun-Ada (a Hosszú sziget) néhány év előtt még kietlen, lakatlan homokterület volt, a mely egyszerre megélénkült, miután az oroszok ezt választották (Bakuval szemben a Kaspi-tenger keleti partján) a transzkaspi vasút kiindulási pontjául. Most sem valami nagy virágzó városka ugyan: egyetlen utcája van a homoktengerben, néhány földszintes vályog- és faházzal. A faházak alkatrészeit a Volga vidékéről Asztrakán felől hajón hozzák, itt csak összeállítják. Innen indul ki az u. n. *orosz transzkaspi vasútvonal*, mely mintegy 1360 verst, vagyis 1433 km. hosszúságban a kara-kum (feketékum) vagy tekke-turkomán pusztákon és sivatagokon át Bokharába s azon keresztül Turkesztánba Szamarkandig, a honnan a kínai határ már csak mintegy 450 km. távolságra van. Nem több Kelet-India sem, a melynek mesés gazdagsága vezette Columbuszt véletlenül Amerika felfedezésére, Vasco di Gamat Afrika körülhajózásával a Jöremény-fok elérésére, Lesseps-t a szuezi csatorna ásására. S bizonyára az oroszok sem a közép-ázsiai sivatagok és puszták kedvéért végeztek olyan óriási munkát és áldoztak annyi költséget e vasútépítéssel, hanem Indiát és Chinát akarták megközelíteni s talán nincs messze az idő, midőn Kalkuttáig mehetünk majd vasúton ezen az Európát Ázsiával legegyszerűbb vonalban összekötő úton.

Miután az oroszok a Kaspin túl lakó tekke-turkomán törzseket 1881—84-ben legyőzték, kezdte Annenkow tábornok építtetni e vasutat az orosz hadsereg vasútépítő osztályával. Az építő anyagot Pétervárról, Moszkvából és Dél-Oroszországból szállították vasúton és tengeren. Onnan kellett szállítani még az ivóvizet is és a kő- és földanyagot a futóhomok megkötésére. Az építők földalatti kunyhókban és vasúti kocsikban laktak. Az éghajlati és talaj-viszonyok rendkívüli nehézségeket gördítettek az építés elébe. Az első 170 verszt a tengertől víztelen homoksivatag, aztán oázokkal váltakozik, az oázokon sok, több mint 4000 hidat kellett építeni. De a nagy munkát két év alatt mégis befejezték, mintegy 20—25,000 ember foglalkozván az építéssel (orosz katonák vezetése alatt mintegy 20,000 ázsiai ben-

szülött). Került az egész mindössze 43,520,000 rubelbe, úgy hogy a világ legérdekesebb vasútja egyszersemind a legolcsóbbak egyike is.

De szálljunk immár rá ez érdekes vasút reánk várakozó vonatára.

A vonaton elhelyezkedés nem könnyű, mert több az útas, mint a mennyi a kocsikban eltér. Mi mégis külön kupét kaptunk, a melynek három fülkéjében heten elég kényelmesen elhelyezkedhettünk. Első osztály nem jár itt, a kocsik szűkek, a vágány keskenyebb, mint Oroszország európai részeiben. A kocsikban egyszerű faülés, rajta piros matrác, háta keményfa deszkából áll, a mely éjszakára ágy gyanánt fölsatolható, díszítésül szolgáló apró lyukacsai a poloskák fészkei. Az apró likacsokban laknak a serdülő, a nagyobbakban a már felnőtt vérszopók, a melyek az éjszaka leple alatt rabló kirohanásokat tesznek az út fáradalmaitól elgyötört útasokra, a kik a nagy hőségtől aludni úgy sem tudván, a verejtéktörölgetés és a poloskákkal harcizolás kettős szórakozása mellett elmélkedhetnek a közép-ázsiai utazás költségzete felett.

Vámbéry még öszvér és teve hátán himbáltatta magát itt a homoksivatagokon át, ugyanannyi hétig, mint a hány napig mi vasúton: de őt apróbb bogarak nyugtalanították; a civilizáció azóta ebben is nagyobbodott, erősödött.

A vonat eleinte a tengerparttal halad párhuzamosan ezer meg ezer homokhalom között, melyeken egyetlen növény, a mesterségesen ültetett saxaul lengő bokrai tengődnek itt-ott, nagy-ritkán azok is. Olyanforma vékony sovány ágú lenge bokrok, mint a zsenge fűzla csemeték.

A sárgahomok halmok finom porszemeiből hullámos barázdákat és szeszélyes idomú erecskéket formál a rajtok átfutó *szellő*; a *szél* ereje már a homokhalmokat elsöpri, a völgyeket betemeti s új halmokat alkot; a *forgószél* pedig felkapja a magasba, megforgatja, tova röpti s szeszélyes boszorkánytánczot jár a lenge porszemekkel. Midőn először láttuk ezt a tüneményt, azt hittük, valami távoli nagy füstoszlopok emelkednek az égnek, a melyek aztán elkezdnek tova iramlani, majd örülten keringeni a légűrben, mint valami szélmalom-óriások. A midőn pedig *szélvihar* támad, az egész atmosphaera megtelik finom apró homokporral, a mely elsötétíti a napot, behatol a kupék zárt ablakain is és homokréteggel borítja el azt, megtöltve az útas szemét, orrát, száját is homokporral.

Ez a sivatagi orkán, a keleti szél (a tebbad) az, a mitől a karavánok leginkább rettegnek. A tevék már előre megérik a közeledő porfellegekkel előretörő tebbadot s félelmes hangokat adva, a zivatarnak hátat fordítva letérdelnek, hosszú nyakukat a földre lapítják s fejüket elrejtteni igyekeznek. Az útasok a tevéket védfalúl használva, melléjük bujnak, hogy a homokkal való betemetéstől vagy megfuladástól meneküljenek.

Ilyen sivár és ijesztő képe van a közép-ázsiai homoksivatagoknak, melyeken át a transzkaspi vasút szinte emberfeletti erővel épített vonala Ázsia szíve felé vezet. Legnagyobb részt lakatlan homoksivatagokon vezet keresztül, melyeken semmi tenyészet, semmiféle élő állat nincs. Mindössze egy embert és két a saxaul ágakat rágicsáló kecskét láttunk sötét estig s néhány eltévedt madarat; ezek képviselték az élő világot.

Sokáig elnéztük a fényes csillagos éjszakán ezt az egyhangú, kietlen világot és csináltunk rá rossz vicceket, hogy »légy te egy sivatagi földbirtokos«, vagy »találd meg te itt a te őseid örökét«, »csinálj te itt egy prima occupátot«. Az az első pillantásra tisztában állott előttünk, hogy őseink erre nem járhattak, hogy erre felé népvándorlás lehetetlen volt, bár valószínű, hogy ezer évvel ezelőtt némi tenyészet lehetett itt, hisz a messze ókorban az Oxus folyó, a mely most Khiván át az Aral-tóba szakad, e tájon át hömpölygette habjait a Kaspi-tenger felé; régi medrének nyomai kissé észak felé még maig is láthatók, a térképeken is megjelölvék.

Elunva látni a semmiséget, a sárga homokot és a telegráf-fákat, átmentünk az étkező kocsiba vacsorálni s megismerkedtünk a többnyire orosz katonák és hivatalnokokból álló útasokkal. A sok uniformis, fehér csi-csun-csán selyem nyári kabát és fehér orosz sapka vett körül mindenfelől. Jó részt már a hajóról ismerősök, a kik udvariasan és előzékenyen bánnak velünk, mindenki tudván, hogy az orosz lapokból is ismeretes »wengerszki expedíció« tagjai vagyunk. Francziául, németül többnyire beszélnek, úgy hogy nem nehéz társalgásba bocsátkoznunk, kerülve lehetőleg a politizálást, nehogy megerősítsük azt a gyanút, hogy útasunknak politikai céljai vannak, tanulmányozni az orosz nemzetiségi viszonyokat, az azóta lángra lobbant örmény-kérdést, a közép-ázsiai viszonyokat. Itt Afganisztán határán kétszeresen gyanakvó és féltékeny az orosz politika, mert itt néznek farkasszemet az Indiát uraló angolokkal.

Uj ismerőseink között leginkább egy fiatal mérnök nyerte meg rokonszenvünket, a kit a csár küldött az Amu-Darja rozzant vasuti fahidja megvizsgálására és egy új hid tervezetének a kidolgozására. Már a hajón megismerkedtünk, egy kajütben hálván én és Vosinsky barátom vele. De nem sokáig tartott ismeretségünk, mert másnap reggel őszinte részvétellel hallottuk, hogy új ismerősünk a hajnalban egy állomásnál, a vasútról leszállás közben, eltörte a lábaszárát, úgy hogy ott kellett maradnia vagonostól a sivatag egy oázisán míg a szemben jövő vonattal másnap visszavihették messze hazájába.

Mi is keserves éjszakát töltöttünk első éjjel a sivatagi úton. Oly iszonyú volt a hőség, hogy hiába nyitottunk ki minden ajtót, ablakot, a fulasztó meleget a légvonat is alig enyhítette. Fekvő helyünk teljesen átizzadott, arczunkról csorgott a víz s midőn a teljes kimerültség mégis álmod hozott volna szemünkre, előjöttek rejteteikből a vérszopók s azokkal kellett viaskodnunk. Így telt az első éjszaka a transz-kaspi »Fekete-kún« (kara-kum) vagy Tekke-turkómán sivatagon.

Másnap (jun. 12.) más képre virradtunk: a homokhegyeket homoksíkság váltotta föl, melyen Petőfi szerint »az ember száz mértföldre láthat, hanem azért semmitsem lát.« Kora tavasszal zöld fű borithatta, de az égető nap májusra már leperzseli s szárazzavar s korószálak látszanak csak a fehéren ragyogó szikes foltok között, melyeken egy-két vedlett nyakú éhes teve rágódott. Az egésznek olyanforma képe van, mint a mi réteinknek az árvíz után, midőn tele van hordva homokkal s csak itt-ott tör elő a homok alól egy kevés elsenyvedt növényzet.

Piktorunk zavart fel a kábult szendergéssből, hogy gyönyörködjünk a napfölkeltében, a mely ritka szép látványt nyújtott a tágas rónaságon. Ő lefestette ezt is, miként a Kaspi-tengerből fölkelő napot egy nappal azelőtt.

Jobbfelől délnyugatra a persa határhegyek látszanak oly közel, hogy teljesen kivehetők a hegláncz, a csücsök és völgyek alakulatai. Sok gyönyörűség nincs bennök, mert ezek is teljesen kopár sárgás-barna alakulatok. Milyen tündéri látvány ehez képest pl. a Fogarasi-havasok vagy a Kárpátok más részletei. Magasságra és kiterjedésre ezek a persa hegyek is tekintélyesek volnának (egész nap párhuzamosan haladunk mellettök), de mindvégig kietlen látvány marad, fát és erdőt sehol sem láttunk rajta.

Az alatta elterülő síkság azonban lassanként barátságosabbá alakul. A nagy kopárság tengere közepette egy-egy termékeny oázis tűnedez föl, melyen tenyészet és élet mutatkozik. Előbb egy pár teve vékony hosszú nyakú alakja tűnik elő, a mint a száraz korókat rácsálja és egy philosophushoz méltó nyugalommal néz a rohanó gőzös felé. Majd juh nyáj, később lovak láthatók. A szép göndör gyapjas tekete juhok és bányók, melyek a mi kedvelt »persiai«, »bokharai«, »asztrakán« név alatt ismert prémeinket termelik. A híres tüzes tekke-turkomán lovak arabssal keresztezett honi faj, a mely mint futó és a legkitartóbb faj dicsértetik. Naponként megfut 100—150 versztet (15—20 mérföldet) ellen, szomjan; egy héten 1000—1200 versztet. Ebben áll a tekke-turkomán fő gazdasága és büszkesége. Felti is jobban, mint magát, némelyiket tarka szőnyeg-pokrócczal láttuk beterítve.

A hol állat van, ott embernek is közel kell lennie s ime aranykalászu búzafődek tűnnek elő, dudvás, gazos ugyan, és elég soványnak látszik, de mégis búza s ez már földművelésre vall. Csakugyan a háttérben ott látszanak a *tekke-turkománok* nemez sátrai, egy vándor falu, a mely ma itt, holnap másutt üti fel sátorát. Tényleg úgy tesz, mint a még a nomád korból származó magyar kifejezés mondja, hogy »*felüti sátorfáját*«, azt a vékony faléczekből álló bordázatot, melyet teveháton szállít tovább s arra ráfeszíti kereken és tetejére a vastag nemez-pokróczokat s kész a sátra, melynek belsejében ellér az egész család. Felöle ugyan füttyölhet, sívithat a homokszóró tebbad, a tekke az ő »*ak-øj*«-ában (fehér sátrában, a mi erősen emlékeztet a rokon eredetű magyar *ako*-ra) vígan daczol vele. Közepén ég a *tezeg*-ből (tőzeg, szárított ganéjból) gyújtott tűz, felette a bogrács-gulyás, köröskörül a teveszörből készített sötét megyszín tekke-szőnyegeken a boldog semmittevést kiválóan szerető pusztákfiak, emlegetvén a boldogabb idöket, midön Khivaig, Bokharáig, Persia belsejéig nekik állt a világ s az ő rabló kiütéseiket rettegte észak, kelet és dél minden szomszédja s gazdag karavánokat, kincseket és foglyokat hoztak haza merész vállalataikból.

Ámde jött az orosz 1881-ben ágyúkkal, hátultöltő gyorstüzű puskákkal s e masinák előtt hiába volt az ősi tekke vitézség, egy-egy izmos turkomán ugyan csak a taligája rúdjaival is agyonütött egy-két oroszot, de az ágyúk ellen hiába a személyes vitézség. A hí-

res Szkobelev tábornok főparancsnoksága alatt a mi dagesztáni, hunzáki hun atyánkfia Alikhánow ezredes 1881-ben jan. 12/24-én bevette legerősebb, agyagfal-várral erősített városukat, Gök-Tepét,¹ ott hullott el a pusztákfiainak színe-java s aztán meg kellett hódolni s elnézni, hogy építenek sivatagaikon, oázisaikon át vasutat s most, hogy jár pusztáikon át az ördögös masina, melyet se ló, se teve nem húz, mégis gyorsabb, mint a legtüzeesebb tekke paripa, pedig az *bedevi* (azaz beduin faj).

Igaz, hogy megpróbálták a harczt a vasút ellen is, nem egy vonatot felverték, kiraboltak, az állomásokat megostromolták, de a megváltoztathatatlanba előbb utóbb bele kell törödniök. Még persa rablók is átjöttek olykor egy orosz vonatot elfogni (mert persa földön, határon belül is van egy állomás); de e tekintetben is mindig csöndesebb lesz az állapot s nagyobb a közbiztonság.

Az oroszok, midőn ezt a vasutat építették, el voltak készülve ezekre az eshetőségekre s bizonyára épen azért szándékosan történt, hogy a vasútvonal a falvakat, városokat kikerüli s egy-két órányira megy el a főbbek mellett.

Az állomások egy-egy alakulófélen lévő orosz telepnek képezik a jegezesedési góczpontját. A vonatokon is többnyire csak oroszok utaznak, a benszülöttek még alig veszik igénybe. Ők a passiv ellenállás szerepét játszik s csak kényszerűségből tűrik ezt az állapotot.

Bizony nagy változást idézett elő a tekke-turkománok életmódjában is ez az orosz invasio. A híres rettegett pusztai rabló lovagok lassanként fel kell hagyjanak rablókalandjaikkal, melyekkel folytonosan rettegésben tartották a szomszéd országokat és a karavánokat.

Kitartó, éhséget és szomjúságot napokig tűrő villámgyors lovaikon átszúgdozták a homoksivatagokat s rajta ütöttek a kevésbé harcziás szomszédokon és ép oly gyorsan iramlottak vissza az ejtett zsákmánynyal. Vámbéry »Keleti Utazás«-ában igen sokat tud beszélni arról, mennyi félelmet és veszélyt állottak ki a turkománok miatt karaván-utazásaik közben.

Bokhara határszélein nekünk is feltűnt, hogy a falvak házai

¹ Alikhanow ezredes, a mint maga beszélte e télen Zichy Jenő grófnak, Tifiszben, épen ezért nevezték aztán ki az újonnan hódított tekke-turkomán tartomány kormányzójává.

magas falakkal, bástyaszerű erődítvényekkel vannak körülvéve. A turkomán beütések ellen való óvintézkedés céljából építkeztek így. Az orosz katonaság és csendőrség lassanként elnyomja ezt a rabló romantikát s földmivelésre kényszeríti az eddig nomád és zsákmany után élő törzseket.

A vasút mentében már mind több és több termékeny oázist láttunk, melyen vígan arattak a turkománok s az összekötött kévét lovak és tevéik hátára kötözve szállították be és tapostatták ki, mint nálunk az Alföldön még nem oly régen szokásban volt. Az asszonyok és lányok derékon átkötözött bő piros vagy lilaszínű ingükben, a férfiak lombos fűrtű nagy báránybőr süvegeikben (a mit ők »*kalpak*«-nak neveznek), bő magyaros gatyában és szellős kaptánaikban festői képet mutattak. Egészséges, napbarnította piros pozsgás, szép erőteljes faj. A hol víz is csörgedezett, ott gyümölcsták díszlettek; sötét piros meggy és sápadt, apró, de mézédés barackjaikat vígan és jó drágán árúlgatták. *Bizmin* állomáson 25 kopekért (mintegy 33 kr.) vettem vagy 30 szem meggyet. A tevetej is rendes árúczikk az állomásokon, 10—12 kopekért egy-egy litert kaptunk üvegestől, a mely a tikkasztó hőségben a szomjúság csilapítására kellemes hűsítőül szolgált; de még inkább az orosz bódékban és éttermekben árult s jégszekrényekben hűtött különféle limonádék, ananász és citromból készült szódás italok, melyekből egy-egy nap hihetetlen mennyiséget elfogyasztottunk. Ha nagyobb állomás volt, Vosinsky barátom vígan kiáltotta, hogy *limoni stáczió!* s »mint a szép híves patakra a szarvas kívánczozik«, mi is úgy rohantunk a limoni flaskák után, melyekből nagy sistersgéssel és habzással tört elő a hűsítő és — gyomorrontó édes ital.

Grófi vezérünk nem egyszer óva intett ez ártatlan iszákosságtól, féltve az expedíció egészségét. Bálint Gábor és müncheni piktorunk tényleg többre becsülte a tevetejét. Wuttke Münchenből a vasúti állomásról emlékül és talizmánul magával hozott nagy sörös poharából kéjesen szűröcsölte a habos fehér tejet, hogy legyen mit kiizzadnia a kupék gőzfürdőjében.

Víz is volt az állomásokon nagy zöld hordókban, csapra verve. Asztrakánból hajón és vonattal szállított, tisztított Volga-víz, melyet lánczra kötött bádogedényből élveztek az ingyen italtra szomjúhozók.

Dél után piktorunk is vízgyűjtésre adta magát. A kupékban

levő vizes kannával a mesdő szobába lopogatott be az állomásokról Volga-vizet. Nem tudtuk mire vélni, hogy mit forral agyában. Míg nem a szükséges mennyiség készen lévén, kibontja gummi fürdőkádját, megtölti vízzel, belül s mint a bivaly a forró napon, úgy hűtözik egy fél délután. Hiába ijesztgettük, hogy megfő benne, ő váltig allította, hogy ő most hűti magát, s fürödve dolgozta ki a napfölkeltét ábrázoló vázlatát.

Szegény Wuttke (vagy a mint grófunk nevezte a kedélyes piktert, »der Krabe Karl«) bejárta bár (20 év óta mindig vándorolván) a félvilágot, rögtönzött fürdőjében is ökölnyi cseppeket izzadva, keservesen vallotta meg, hogy ilyen hőséget nem szenvedett még a Libiai sivatagon sem.

Volt egy hévmérője, azt kiakasztotta a rohanó vonat kupéja ablakán, vagy a midőn valamely városban megállva körülkocsiztunk, a nyakába tette s úgy mérte a hőséget, jelezvén, mikor van 45—50—55° (Celsius) s hányat mutat az ő piktori napernyője alatt, a mely nagy térfogatával egy bokharai kofának is elég szolgálatot tehetett volna.

Az első jelentékenyebb állomás *Kizil-Arvat*. Ott kezdődik az *Achal-tekke* oázis (217 verszt hosszú és 6—15 v. széles), a melyről a turkomán példabeszéd azt tartja, hogy »Ádám a mikor a paradicsomból kiűzetett, nem talált szebb helyet az egész világon, mint Achal-Tekét s ott telepedett le.« No szegény Ádám, bizony beléválasztott. Nem tudom, mi szépet talált a szikes sík pusztán, a melyen mi száraz avarnál egyebet alig láttunk. Az új orosz telep virágzónak látszik, van vize, tava, szép új házai s egy kevés fája is. A vizet a persa határon fekvő 2000 m. magas Köpet-Dag hegyről vezetik ide, ez termékenyíti meg az oázist.

Jun. 12-én d. e. 11 órakor érkezünk a történelmi nevezetességű *Gök-Tepe* város közelébe, a róla nevezett állomásra, a mely szintén jó távol esik a várostól. Csak messzire, a persa határhegyek felé nézve látszottak az agyagfalú városnak kicsipkézett bástyafalai, a tekkéknek egykor legnevezetesebb erőssége, a melynek ostrománál 1881 elején Skobelew és Alikhánov döntő csatát vívtak a beneszülöttek ellen.

Véres ütközet volt. A tekkék hősiek ellenállást fejtettek ki, de a személyes vitézség agyúkkal szemben hiábavaló volt.

A városnak az ostrom előtt 35,000 lönyű őrsége volt, de csak egyetlen ágyúja, négyfontos homokkő golyokkal. Az ostromlók ellenben csak 5000-en voltak, de 70 ágyúval. Jan. 12/24-én az oroszok egy aknával a vár fala alá jutottak s d. e. 11 órakor a fal egy részét levegőbe röpítették.

Erre Skobelew rohamot parancsolt s az oroszok egetverő hurrah kiáltással rohantak a résre. A védők kétségbeesetten védekeztek mindaddig, míg az az oroszok az ágyúkkal a résbe hatolva, pusztító sortűzet adtak a tekkék sűrű tömegére. A turkomán harczosok fele áldozatul esett a vérfürdőnek. A menekülőkből is lekaszaboltak az üldöző kozákok mintegy 8000-et.

A tekkék, »Közép-Ázsia hiénái« (a hogy a rablásaik miatt rettegett pusztákfiat neveztek) le voltak verve, s a kik azelőtt büszkén hirdették, hogy »nekik nincs uruk, mindnyájok egy kis király«, most már az oroszok rabszolgáivá lettek s rettegett rabló kalandjaikkal fel kellett hogy hagyjanak.

Gyászos emlékü várak most romban hever, körülötte terület a régi város, az új egy verszittel feljebb, egészségesebb helyen. A vasút közelében sásból font sátrakat, körülöttök homokból és sárból gyúrt kerítést, a legelőkön nagy teve-, fekete tehén csordákat, méneseket látunk; egy sötét fásberek is mutatja, hogy itt egy termékeny, vízdús oázis díszlik. A nép festői viseletben mutatkozik: az asszonyok bő szabású, vállukról egyenesen leomló szellős ruhában, színes ingben járnak (a mi emlékeztet a nálunk mostanában divatos empire-ruhákra), a férfiak magyaros szabású gatyában, felette bő kaftánban, fejükön nagy báránybőr sapkákkal, melynek lelógó göndör fürtei a nyakukra omolva, megvédik őket a napszúrástól.

Déli 12 órakor érkezünk egy nagy állomásra, *Ashabad* városába, mely a turkománok nyelvén a »szerelem városa«, a persák nyelvén a »gyász városa« nevet visel.

Egy óráig állván a vonat, időnk volt körülkocsizni a várost, a mely virágzó orosz telep; kormányzóság s mindenféle hivatalok székhelye, bár a kit ide küldenek hivatalba, az többnyire kegyvesztésként, vagy büntetésből történik.

A város egy hegyi patak által öntözött vízdús oázison épülven, könnyű volt az oroszoknak nagy kerteket, parkokat csinálni, a házak ezeknek árnyékában terebélyes fákkal körülveve villaszé-

rően épülvék, úgy, hogy a széles utczákról alig látszanak. Csakis így lehet a nagy hőségtől védekezni. Csupán a város magva, a bazar, karaván-szerály és környéke nyílt, városias jellegű. A bazárban egy frissen nyúzott tigrisbőrt árultak 40 rubelért, 1—2 nappal azelőtt ejtették el a környéken, a hol már gyakran előfordul e fejedelmi vad. (Tifliszben 80—100, Moszkvában, Pétervárt már 300—400 rubel egy tigrisbőr.)

A város egyik főterén nagy orosz templom emelkedik öt aranyozott kupolával. Jelenleg egy artézi kútát fúrnak, 300 ölnyire remélnék vizet találni, mert a hegyi patak, bár jó iható vize van, a nyári hónapokban kevés a gyorsan fejlődő nagy telep számára.

Visszajövet az állomáson egy túróczi eredetű honfitársunkkal ismerkedtem meg (Szkokán nevű), a ki kivándorolván, oda került, de erősen vágyik és készül vissza Magyarországra, onnan az egészségtelen sivatag közepéből, a hol 3 gyermekét vesztette el dílteriszben.

Egy órákor folytatván útunkat, egy szép *délibáiban* gyönyörködünk, a mely tavakat és szép erdőket varázsolt a kietlen pusztaságra, valószínűleg az iráni fensikről.

Az út ismét sivatagokon s itt-ott termékeny oázokon vezet át. A perzsa hegyek hátrább láthatók, s előtte egy alacsonyabb homokdombosor, erősen barázdált mélyedésekkel és szakadékokkal.

A rekkenő hőségben pillanatnyi enyhületet nyújt a felkerekedett szél, a mely mindegyre erősödvén, telkavarja a finom homokszemeket, megtölti az egész légűrt, elsötétíti a napot, behatol a zárt ablakon át is a kupéba; belélegzése mellszúrást, a gyengébb idegzetűeknél tengeri betegséget okoz. Ilyen megpróbáltatások között még az olvasás is terhére van az embernek s csak az ujdonság látásának ingere tudja élénkségben tartani az elcsigázott testet.

Fél hatkor *Kaachka* állomást értük, egy termékeny kies oázison, melyen ragyogó szőrű, fekete színű tehén csordák és tevényájak legeltek. A turkománok lóháton száguldoztak a vasútvonal mellett, az előbbkelők lova egészen le van takarva ragyogó tarkaszínű szőnyegtakaróval a nyereg alatt, gazdája kardosan, délcegen ül a lován s versenyt fut a vonattal; egy másig primitív kézi ekéjét viszi a ló hátán s mellette egy köteg fűvet takarmányul.

A városka mellett piszkos vizű patak csörgedez, a melyből

kanálisok öntözik a rizsföldeket. Fűrge és sugár termelű asszony-népség csoportja látszik valami kút mellett, a hová hátukra kötött hosszú nyakú, öblös agyagkorsókkal járnak vizet meríteni. Arcukat nem fedik el fátyollal, mint a perzsa vagy bokharai nők, legfőlebb ruhájuk szegélyével, sőt vígan és bátran tekintenek az idegen útasok felé s még a tréfás köszöntgetést is viszonzozzák, a mivel próbára tettük szemérmességüket.

Az oáz után megint egyhangú kopár, szikes síkság, majd ismét homoksivatag következik, úgy, hogy szinte megnyugvást hoz az éjjeli sötétség beállta a komor egyhangúságba.

Az étkező kocsiban egyetlen hosszú asztal mellett ismét össze- gyűl és megelégnél a társaság a gőzölgő *csáj* (thea) mellett, a mely az oroszoknál reggelinél, vacsoránál el nem maradhat s napközben is legkedvesebb eledelül szolgál, úgy, hogy van olyan orosz, a ki 20—40 pohár csaját (t. i. theát) megiszik napjában, rum s némelyik cukor nélkül. Mi is rum nélkül, citrommal, vagy tejjel (moloko) ittuk. Katonatiszt útitársaink elbeszélnek, hogy milyen nagy erőfeszítéssel építették katonai munkaerővel ezt a vasutat. Előbb a futó homokot kellett megkötni, néhol a vasúttöltés oldala is meg van erősítve, mintegy megkötözve — sárból font kötelekkel. Fentartása is nagy munkaerőbe és költségbe kerül, mert állandóan söpörtetni kell, hogy a homok be ne temesse. Itt-ott saxaullal, vagy még egy más, fűzfa-bokorszerű lengő, sárga virágú növény- nyel van beültetve a vasút környéke, a mely között vad fácskák tanyáznak. Egyéb élet és állat alig is tengődhet itt e sivatagban.

Az európai útasnak leginkább feltűnik, hogy őrházak a vasútnál sehol nincsenek. E helyett 12—12 versztnyre kaszárnyák vannak, a hol az örök és munkások laknak. Minden kaszárnya felett nyitott őrtorony van, melyről a távolság fele áttekinthető. Azonkívül naponként egyszer két-két ór bejárja az őrizete alatt álló hat-hat versztnyi vonalat és pedig felváltva, egyik gyalog, másik lóháton megy s szerepet cserélve jön vissza.

Összesen 59 állomás van a transzkaspi vonalon, köztük 15 főállomás, melyeken étterem, szállóhely, távirada-állomás, víz és petroleumtartó és gépház van, égetett vagy szárított téglából készült építmények

Az éttermekben izletes ételek: leves, a kedvelt zöldséges *csosi*

vagy a káposztás *borscs* leves, jókora adag főtt hússal, különféle sülték, az elmaradhatatlan »csáj« (thea), jó borok, sör és sok, sok »vodka«, mérsékelt árakon.

Ashabádtól 32 versztnyire tart még az oázis, azután újra egy 45 versztnyi homoksivatag kezdődik, a mely után elérjük a *Tedsen-oázist*, a mely hírbedt lázfészek s ráadásul mérges csipésű apró legyeket tenyészt, a melyek marása sajgó daganatokat okoz és hónapokig égeti a testet.

Óva intenek az útitársak és kalauzok, hogy az ablakokat gondosan betegyük, mert könnyen megkaphatjuk a maláriát és keservesen megemlegetjük a tekke musliczák csápjait.

Képzeltető, milyen kellemes volt így második éjszakánk a rekkenő hőség fulladt levegőjében zárt ablakok mellett.

Éjtélkor érkezünk a nagyhírű *Merw* városa mellé, a hasonnevű oázon. Ez az oáz mintegy 64 kl. hosszú s ugyanannyi széles területen mintegy 4000 □ km. nagyságú. Lakói száma közel félmillió. Termékenységet a Murghab folyónak köszöni, mely Afganisztánban ered és a Chovarezmi homoksivatagba vész. Innen vezet az út a közeli Afganisztán felé. A város, mint kereskedelmi góczpont, igen nevezetes. Már a mesés ó-korban kiváló történeti szerepet játszott az irániak, a párthusok történetében. Nagy Sándort is szerepelteti itt a hagyomány, ha nem is a történelem. Krisztus után nesztorianus keresztyéneké volt, kiknek metropolitájuk is volt itt, (420 táján.)

Az izlam hódító fellépése után *Merw* is az arab kalifák hatalma alá jutott s ott épült Chorasszán fővárosa, a híres *Sadsihán*, a világ királynője.

Az arab uralom alatt érte el *Merw* virágzása tetőfokát. Több mint 700,000(?) lakója volt s a város a keleti művészet és tudomány egyik elsőrangú góczpontja vala.

Kr. u. 933-ban Bokhara ragadta magához Közép-Ázsia uralmát és Merwet is meghódította. Majd Dsingisz-khán mongol hordái változtatták vérfürdővé és tették a földdel egyenlővé, 22 napi ostrom után mindent elpusztítván, a mit századok alatt alkottak. A monda szerint a khán emberei 13 nap és éjjel számították a legyilkoltakat s minden nap 100,000-et számítván, 1.300,000 fuladt e vérfürdőbe a merwi oázon. Az elmenekülteket is visszacsalták csellel s még háromszor hét nap folyt a gyilkolás.

Évszázadokon át lolyt aztán a küzdelem Merw bírása felett mongolok, őzbégek, persák, khivaik és bokharaiak között, mígnem 1794-ben az őzbégek foglalták el és rombolták le a régi Merwet.

Századunk elejétől Bokhara és Khiva uralma alatt állott, mígnem 1846-ban a tekke-turkománok a khivai őrseget felkoncizolták és új erősséget emeltek a régi Merw mellett Kaucsud Chan-Kalá-t.

Miután az oroszok Gök-Tepét elfoglalták és a turkománokat leigázták, Merw is jónak látta meghódolni 1884-ben. A szépszerivel meghódítás dicsőssége egy dagesztáni hun-avar eredetű atyánkfíat, *Alikhánow* orosz ezredest illeti, a ki méltán büszke erre az oroszok ázsiai előhaladásban oly nagyfontosságú hódításra. Alikhánow egy munkát is írt Merwről s most újabban a dagesztáni hunok és avarok története kutatásán fáradozik. Sokat beszélt e felől velünk, midőn *Tifliszben* együtt voltunk. Az ő, illetőleg testvéröccse vendégei voltunk később Dagesztánban *Hunzákon*, midőn az ottani hun-avar törzseket meglátogattuk.

Jun. 13-án a naplólkelte, a minek itt sajátságos bája van, már ébren talált. Hat órakor élbúcsúztunk a sik pusztaságtól és ismét homok-halmok és dombok szakadatlan tömkelegébe jutottunk s ezek közt haladtunk léltizenegy óráig. Sárga homokos köd gomolygott a láthatáron, a szél kergette, kavargatta a finom homokszemeket s mi homoktól elvakult szemmel, izzadva és fulladozva jutottunk be Bokhara határába.

Hogy hol van a határ az új orosz birtok és az emir országa között, maguk a tulajdonosok sem igen tudják. Az emir maga mondotta egy orosz tisztnek, hogy vita lévén a határ felett, ő szívesen átengedett ebből a homoksivatagból a czárnak, a mennyit kívánt, neki nem kell, csináljon vele a mit tud.

Az igazi bokharai terület egy termékeny oázissal kezdődik, a hol eperfák, nyárfák, gazdag termőföldek látásán pihen meg a szem. A falvak lapos tetejű házai vályogból építvők, homokos agyagból gyúrt magas falakkal körítve, mindenik egy-egy kis värerődnek látszik, némelyiken még lőrések s bástyák sem hiányzanak.

Dél tájban érzük el Bokhara első városát az Amu-Darja nyugati partján fekvő *Tsardsujt*, a határállomást az orosz transzkaspi terület és az emir országa közt.

Az állomáson nagy a sürgés-forgás, a benszülöttek nagy szám-

mal jöttek ki a vonathoz, mert a tsardcsuji bég fényes kíséretével tisztelegni jött ki a velünk érkező zsandártábornok és kísérete elé, a kit a csár a bokharai orosz-csendőrség megvizsgálására küldött ki. A bég (a kerület kormányzója) fekete szakálú, szép férfias alak, olyan czifrán van öltözve, mint egy bálanya. Zöld selyem chalat (köpeny) volt rajta, sárga sávokkal és piros rózsákkal s gazdag aranyhímzéssel. Kisérete (napbarnította, fekete szakálú, erőteljes sötét alakok) a szivárvány minden színében pompázott körülötte.

Nemcsak az úri nép ilyen tarka-barka; a köznép is a leg-rikítóbb színekből összeállított ruhában jár. De annyi izlést tanusítanak a színek összeállításában, hogy korántsem visszataszító. Általában kellemesen lep meg az a festői színpompa, melyet az állomáson nyüzsgő bokharai nép mutat.

Felső bő köpenyük (chalat-nak nevezik) piros, sárga, kék, zöld színvegyületből áll, tenyérynyi rózsákkal, gránátalmákkal; alatta egy testhez álló attilaféle, más színből, a mely derékon selyem övvel van átkötve, fején sokszorosán összehajtogatott fehér, zöld, piros, kék vagy sárga turbán, lábukon hegyes-orrú könnyű papucs. Mondhatom festői alakok.

Az állomás udvarán itt láttuk először a Bokharában általános óriás nagy két kerekű (2–3 m.) fedeles taligákat (arba), melynek a kereke a vastag fatengelyel együtt fordul, felette színes ponyvasátor, két rúdja közt egy ló felnyergelve s a sátor ponyva alatt egy — naplopó.

Itt láttunk először bokharai pénzt is, a kis sárgaréz *dengiket*, melyen az emir monogramja látható. Négyet adtak egy kopekért.

Vettünk rajta *szőlőt* (jun. 13-án nem utolsó csemege) nagy-szemű u. n. kecskecsecszű kékszemű hatalmas fürtöket.

A vonat elindulása után nagy meglepetés, rendkívüli látvány vár ránk. Az *Amu-Darja* (a régi híres Oxus) folyó-óriás. Nem is folyó ez, hanem valóságos *sárga tenger*, a mely négy kilométer széles területen lombán elterülve, hat ágra szakadva, szigeteket alkotva hömpölygeti iszapos habjait. Fölötte egy szerföldrött rozoga hídon félóráig megy a vonat óvatos lassúsággal. A legszélesebb (mint 10 Duna) keleti ág partján kikötve hajók állanak, melyek levinnének az *Aral-tóig*.

A híd 3000 faczölöpre van építve, a melyek recsegve, ropogva

ingadoznak a vonat terhe alatt. Jó, hogy az életünk biztosítva van! vigasztaltuk egymást; itt igazán szükség van rá. A híd úgy van építve, hogy a nagy hajók részére szétnyitható; de ez egy fél napba kerül s inkább átszállással közlekedik a Pamir-fensik és az Aral-tó felől útazó közönség. Tűzveszély esetére zöld hordókban víz áll a hídon szakaszonként kézügyben (szinte komikus a nagy tenger-folyó felett!) s apró bódék előtt örök állanak jelző zászlókkal. Mindenki kidugja fejét ajtón ablakon s úgy várja az egyszer bekövetkező katasztrófát.

A híd építése 250,000 rubelbe került, most terveznek állandó vashídat. Szegény lábát tört mérnök útitársunk, helyszíni tanulmányok céljából ide igyekezett. Ő lett közülünk ez istenkísértő hídnak egyetlen áldozata, pedig tán soha sem látta.

Az Amu-Darján szerencsésen átkelve, az árteres, fűzes és nádas terület után buján termő gazdag földön, magas búzavetések, eperfák és gyapot-ültetvények között érjük el *Farak* állomást, a honnan 337 verszt még Szamarkand s 100 verszt már Uzun-Ada.

A folyó völgyén túl mihamar ismét homokhegyek, mintegy 25—30 km. széles területen s azután a bokharai termékeny síkság, aranykalászos róna, eperfák, nyárfák, vályog-házak magas sárfalakkal, bástyákkal a turkománok ellen.

Valahára föllélegzünk. A 40--50 fok meleg ugyan még meg van, de már tiszta a levegő, nem homokos. Visszagondolunk a rettenetes útra: 28 óra a tengeren, 48 a homoksivatagokon, ivóvíz semmi (a mi van, kész betegség), limonádé, tevetej az állomásokon s étkező kocsiiban az egyedüli hűsítő ital, a miből hihetetlen mennyiséget elpusztítottunk.

Végre megállhattunk. Elértük Bokhara városát este 6 óraker. Egyelőre még csak az orosz Bokharát, hol az állomásnál az orosz diplomáciai ügynökség titkára, *Müller Alexander Jakovlevics*, kurlandi eredetű, a pétervári keleti akadémiát végzett, finom műveltségű, európai és keleti nyelvekben jártas, kellemes modorú fiatal ember várt és az orosz ügynökségi (nagykövetségi) palotába szállásolt el a legnagyobb előzékenységgel. Egészen újra születtünk s új erővel mentünk másnap a legérdekesebb keleti városok egyike, *Ó-Bokhara* megtekintésére, a hol az ezer egy éj tündér meséit láttuk megtestesülve.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.